

i tym wszystkim, którzy interesują się problematyką przemian w polskiej rzeczywistości szkolnej.

Violetta Rodek

¹ Por. np. Cz. Majorek, *Warsztat badawczy historyka wychowania dziejów najnowszych* [w:] *Stan i perspektywy historii wychowania*, red. W. Jamrożek,

Poznań 1995, s. 63; S. Michalski, *Geneza i rozwój historii wychowania* [w:] *Nauki pedagogiczne w Polsce, tradycja, współczesność, przyszłość. Materiały z konferencji*, red. S. Michalski i R. Ossowski, Bydgoszcz 1994, s. 20-21; B. Ratuś, *Związki historii i teorii wychowania (dylematy w okresie zmiany ustroju w Polsce)* [w:] *Z problematyki metodologicznej teorii wychowania*, red. A. Tchorzewski, Bydgoszcz 1994, s. 111.

Adam Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831)*, Lublin 2002, ss. 586

Dzieje szkolnictwa w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim doby konstytucyjnej stanowią jedną z najbardziej interesujących kart polskiej oświaty XIX wieku. Praca Adama Winiarza pt. „Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831)” jest pierwszą próbą tak szerokiego ujęcia tytułowego problemu. O oryginalności i wyjątkowym charakterze pracy decyduje przede wszystkim fakt, iż omawiane przez autora zagadnienia nie posiadały dotąd pełnego opracowania monograficznego. Autor podjął się więc trudnego i mozolnego zadania ukazania złożonej problematyki szkolnictwa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego doby autonomicznej.

Obszerny, bo liczący 586 stron materiał ujęty został w 5 rozdziałach. W ich ramach autor prezentuje całość zawitej problematyki szkolnej okresu.

Dodatkowym atutem pracy, uzupełniającym zawarte w niej treści są: streszczenie w języku angielskim, wykaz źródeł i literatury, indeks osób, indeks nazw geograficznych oraz wykaz skrótów używanych w tekście. Przypisy odnoszące się do treści poszczególnych rozdziałów, zapewne z uwagi na pokaźną ich liczbę, zostały umieszczone na końcu każdego z rozdziałów.

Precyzyjność i docieklivość badawcza autora sprawiła, że recenzowana praca stanowi pod każdym względem dzieło dojrzałe i wiarygodne. O rzetelności przeprowadzonych badań świadczy niewątpliwie imponujący wręcz zasób źródeł wykorzystany przez autora. Z uwagi na ich różnorodność zasługują one na szersze omówienie.

Bazę źródłową opracowania stanowią materiały archiwalne, zarówno państwowych, jak i kościelnych archiwów z terenu Polski. Prezentowane w pracy źródła rękopiśmienne dowodzą, iż autor przeprowadził również kwerendę zbiorów rękopiśmiennych bibliotek. Oprócz wspomnianych źródeł, w pracy wykorzystane zostały liczne źródła drukowane, takie jak: Dzienniki Praw Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, Dzienniki Departamentowe i Wojewódzkie, zbiory przepisów Izby Edukacyjnej, Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Wykorzystano także programy popisów szkolnych z lat 1807-1835. Uzupełnieniem materiałów rękopiśmiennych i źródeł drukowanych jest prasa i czasopisma badanego okresu, podręczniki i książki używane w szkołach oraz literatura pamiętnikarska i wspomnieniowa.

Na uwagę zasługuje także fakt, iż tytuły podręczników (także innych książek używanych w szkołach), programów popisów publicznych uczniów i ówczesnych drukowanych dokumentów zostały podane w przypisach i bibliografii z zachowaniem oryginalnej pisowni.

Obok walorów naukowych zaletą pracy jest również jej przejrzysty i logiczny układ. Autor trafnie zdecydował się nadać strukturze pracy układ chronologiczno-problemowy, co pozwoliło na czytelne przedstawienie złożonej problematyki szkolnictwa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego doby autonomicznej.

Rozprawa składa się z 5 rozdziałów, podzielonych na mniejsze podrozdziały.

Rozdział I omawia proces kształtowania się centralnych i terenowych organów państwowej administracji szkolnej na tle wydarzeń politycznych. Przedstawiono tu również działalność dozorów szkolnych, rad departamentowych i wojewódzkich oraz scharakteryzowano źródła i zasady finansowania szkolnictwa. Wartość prezentowanych w tym rozdziale zagadnień podnosi fakt, iż nie cieszyły się one jak dotąd większym zainteresowaniem historyków oświaty.

Kolejne cztery rozdziały zostały poświęcone poszczególnym szczeblom i typom szkolnictwa. W każdym z nich przedstawiono i poddano analizie te same elementy, a mianowicie:

- genezę i organizację szkolnictwa (szkoły),
- bazę lokalową,
- bazę dydaktyczną,
- programy i plany nauczania,
- kadre nauczycielską, jej kształcenie,
- liczbę i pochodzenie społeczne uczniów (studentów),

- rezultaty działalności placówek danego szczebla (mierzone głównie liczbą absolwentów).

Rozdział II omawia pierwszy szczebel szkolnictwa – szkolnictwo elementarne. Przedstawione zostały w nim zagadnienia dotyczące organizacji i funkcjonowania szkolnictwa elementarnego, szkół rzemieślniczo-niedzielnich, Instytutu Głuchoniemych oraz placówek publicznych dla dzieci żydowskich, a także kształcenie nauczycieli dla szkół elementarnych. Dziwić może fakt, iż to ostatnie zagadnienie (kształcenie nauczycieli dla szkół elementarnych) zostało omówione w rozdziale II, mimo że z formalnego punktu widzenia seminaria (instytuty) nauczycielskie były szkołami zawodowymi. Jednak jak przekonuje nas sam autor, omówienie tej kwestii w tym rozdziale wydawało się bardziej zasadne ze względów merytorycznych¹.

Rozdział III pracy poświęcony jest średniemu szkolnictwu męskiemu i żeńskiemu. Obok szkół departamentowych, wydziałowych i podwydziałowych, omówiono w tym rozdziale również funkcjonujące w tym okresie szkolnictwo prywatne. Tu również, przyjmując podobne założenie jak w rozdziale poprzednim, przedstawione zostało zagadnienie kształcenia nauczycieli. Warto podkreślić, że zarówno szkolnictwo męskie, jak i żeńskie nie doczekały się dotąd monograficz-

nego opracowania. Jest to więc istotny głos w badaniach nad średnim szkolnictwem żeńskim i męskim w omawianym okresie.

W rozdziale IV pracy zostały ukazane w ramach podziału szkolnictwa zawodowego na: cywilne, wojskowe i kościelne (seminaria duchowne) – Szkoła Akademiczno-Górnicza, Szkoła Szczególna Leśnictwa, Instytut Agronomiczny, Szkoła Przygotowawcza do Instytutu Politechnicznego, szkoły artystyczne (muzyczne i teatralne). Podobnie jak zagadnienia omawiane w rozdziałach II i III, żaden z przedstawionych w tym rozdziale typów szkolnictwa nie posiada dotychczas swego monograficznego ujęcia².

W rozdziale V, ostatnim, przedstawione zostało szkolnictwo wyższe. Omówiono w tym rozdziale funkcjonowanie i organizację: Szkoły Prawa i Szkoły Nauk Administracyjnych, Szkoły Lekarskiej, Szkoły Głównej Krakowskiej i Uniwersytetu Warszawskiego.

Poznanie wielu szczegółów z dziedziny organizacji i funkcjonowania wymienionych placówek, włączonych następnie jako wydziały do utworzonego w 1816 r. Uniwersytetu Warszawskiego, jak zaznacza A. Winiarz, nie było możliwe z powodu zniszczenia materiałów archiwalnych. Poznanie i opracowanie problematyki szkolnictwa wyższego umożliwiła autorowi obszerna źródłowa monografia Józefa Bielińskiego³.

Po przeczytaniu rozprawy Adama Winiarza odnosi się wrażenie, że każdy z jej rozdziałów mógłby stanowić oddzielne opracowanie. Wynika to z pewnością z bogactwa i wszechstronności przedstawianych zagadnień.

Sposób, w jaki autor przedstawił problem badawczy świadczy, iż z wielkim erudycyjnym wyczuciem porusza się on po niespenetrowanym jeszcze badawczo terenie.

Dzieło to, pomimo naukowego charakteru, można polecić nie tylko osobom zajmującym się nauką. Z uwagi bowiem na zamieszczone w pracy liczne cytaty z pamiętników i wspomnień, pozycja ta może zaciekać również czytelnika niezorientowanego w podjętej w rozprawie tematyce.

Szkoda, że nie udało się przedstawić dokładnej analizy programów i treści nauczania oraz podręczników, ale jak zaznaczył sam autor, wynika to z konieczności ograniczenia, i tak obszernej, objętości publikacji. Pozwala to jednak mieć nadzieję, iż w niedługim czasie autor pokusi się

o opracowanie rozprawy poświęconej tym pominiętych, w recenzowanej pracy, zagadnieniom. Z całą pewnością publikacja zawiera unikalne informacje, a wnioski z badań dają przyczynek do dalszych dyskusji, nie tylko nad dziejami szkolnictwa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831), ale także nad szczeblami i typami szkolnictwa na ziemiach polskich w okresie zaborów.

Grażyna Karłowska

¹ A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831)*, Lublin 2002, s. 11.

² Jedyny syntetyczny zarys szkolnictwa zawodowego cywilnego interesującego nas okresu przedstawił

Józef Miąso, *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815-1915*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966. Monograficznego ujęcia nie posiada szkolnictwo wojskowe. Pracą, do której najczęściej odnoszą się piszący o placówkach wojskowych jest praca B. Gembarzewskiego, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815-1830. Księstwo Warszawskie 1807-1814*, Warszawa 1905. Podobnie jest z monografiami dotyczącymi seminariów duchownych omawianego okresu. Na uwagę zasługują tu m.in. prace: J. Bielińskiego, *Wydział Teologiczny Królewskiego Warszawskiego Uniwersytetu (1817-1831). Zarys historyczny*, Warszawa 1907; *Seminarium Włocławskie. Szkic historyczny*, na podstawie akt i dokumentów miejscowych ułożył i spisał ks. S. Chodyński, Włocławek 1904.

³ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816-1831)*, Warszawa 1907, t. I; 1911, t. II; 1912, t. III.

Dorota Żołądź-Strzelczyk, Wiesław Jamrozek, Studia z dziejów edukacji kobiet na ziemiach polskich, Agencja Wydawniczo-Poligraficzna „Bajt”, Poznań 2001, ss. 152

Podjęty przez autorów temat mieści się w nurcie, podejmowanych już od pewnego czasu przez polskich historyków, badań poświęconych dziejom kobiet na ziemiach polskich. O ile sytuacja prawna czy biografie wybitnych kobiet doczekały się licznych opracowań¹, to problematyka edukacji kobiet na ziemiach polskich nie została, jak dotąd, w pełni opracowana.

Praca ta jest pod wieloma względami wyjątkowa i oryginalna. Nie każdy z nas bowiem uświadamia sobie jak długa droga i czas dzieli dzisiejszą wyemancypowaną, wykształconą i aktywną w różnych dziedzinach życia społecznego kobietę, od kobiety doby staropolskiej, wyposażonej częstokroć jedynie w podstawy wychowania domowego czy też niewiasty kształconej na popularnych w XVIII wieku pensjach. Autorzy pokusili się więc o przedstawienie kolejnych etapów pokonywanych w ewolucji oświatowej przez polską kobietę. Na uwagę zasługuje również fakt, iż materiał badawczy jest prezentowany w sposób przejrzysty i czytelny, co obok walorów natury naukowej jest niewątpliwą zaletą dzieła.

Stworzony w prosty i logiczny sposób układ pracy sprawia, że czytelnik bez problemu odnajdzie interesujące go zagadnienia a jednocześnie

zawarte w kolejnych rozdziałach treści są ze sobą harmonijnie połączone, tworząc spójną całość.

Język, jakim posługują się autorzy, w połączeniu z umiejętnym wyrażaniem *stricte* naukowych treści, gwarantuje szeroki krąg odbiorców. Obok więc historyków czy studentów kierunków pedagogicznych i historycznych, adresatem prezentowanej publikacji może być każdy czytelnik zainteresowany kulturą, tradycją i obyczajowością.

Zarówno dla Doroty Żołądź-Strzelczyk, jak Wiesława Jamrozka prezentowana publikacja nie jest debiutem autorskim. Oboje mają już pewien dorobek badawczy. Czytelnicy systematycznie śledzący publikacje z zakresu historii wychowania rozpoznają w tym literackim duecie autorów innej pracy, również poświęconej kobiecie i edukacji².

Na pracę składa się materiał periodycznie podzielony na dwie części, z których pierwsza przedstawia *Dzieje edukacji kobiet w Polsce przedrozbiorowej*, natomiast część druga omawia *Programy i działalność edukacyjną kobiet polskich okresu niewoli*.

Autorem części pierwszej jest Dorota Żołądź-Strzelczyk. W sześciu problemowo ułożonych rozdziałach autorka spogląda na kobietę